

ישראל. רב יהודה סובר (לעיל כד: ועוד), כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר בבבלי יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אתם נאם ה' והעליתים והשיבתים אל המקום הזה. ואפשר שהיא שהוסיפה לו ביותר געגועים ואהבה לארץ – ידיעתו והרגשתו שהוא מנוע מלעלות אליה עד יום פקידה. או כלך לדרך זו; מפני רום ערך אהבתו לארץ נקט שאסור לעוררה עד שתחשק, עד שיפקוד ה' את עמו להביאם לביתו.

(ע"ב) 'אבוקה כשנים'. יש מי שכתב טעם להדלקת נר אצל הנפטר, כי 'הגר סותם פיו של השטן מלהשטין ומבריח המזיקין, ואפילו בלילה עת שליטתו, כדאמרו אבוקה כשנים' (רבי אליהו גיג – חסד ואמת, ג'רבה תרעה, עמ' מז).

וכן: 'נוהגים במנטובה, אפילו ביום, לעשות לגוסס נר שעוה כדמות מנורה של ז' נרות, אולי לרמוז נר ה' נשמת אדם, ולהבריה השדים ורוחין, כדאמרינן בגמרא אבוקה כשנים' (פחד יצחק, ערך גוסס, ז).
וכן: 'מה שמדליקין נרות אצל היולדת בן זכר, ובפרט בלילה קודם המילה עד אחר המילה, ויש המניחין תרנגול בלילה ההוא תחת המטה – ע' זכר דוד (מאמר א פכ"ב) שהוא כדי להגן מפני המזיקין שרוצין להזיק את הילד קודם המילה...'. (אוצר יד חיים. הובא כל זה בספר מנהגי ישראל ח"ג עמ' קמז-קמח).
וכן מבאר מדברי הירושלמי (שבת ב,ו) שאסרו לישון יחידי בבית אפל – הא עם נר דלוק מותר, דאבוקה כשנים. וע"ע שו"ת דובב מישרים ח"א עט.

'אמר רב פפא: היינו דאמרי אינשי...' כן דרכו של רב פפא במקומות רבים בש"ס, להביא פתגמים ומשלים השגורים בפי העם – ראה במצויין בסנהדרין צו.

דף מד

זמי איכא מידי דהוי מליח עיקר ופת טפלה? אמר רב אחא בריה דרב עירא אמר רב אשי: באוכלי פירות גנוסר שנו'. יש סוברים שאין זה בדוקא אלא כל שאוכל מליח ואוכל עמו פת כדי שהמליחות שבגרונו לא תזיקנו, ואינו תאב לפת כלל – מברך על המליח ופותר את הפת (כן משמע פשוט לשון השו"ע ריב, א, ט"ז וא"ר שם. מובא במשנ"ב).

ולפי זה קושית הגמרא 'מי איכא מידי', אינה קושיא על הדין אלא לברר המציאות במה מדבר התנא, והלא אין הדבר מצוי שהפת תהא נאכלת כדבר טפל לאכילת מליח.

ואולם הרבה מהאחרונים סוברים שרק אם אוכל מליח כדי להפיג מתיקות שבפיו מחמת אכילת פירות וכדו', רק אז נעשית הפת טפלה, אבל האוכל מליח סתם – אין הפת נעשית טפלה (עפ"י שער הציון שם אות ט).

דעה זו מפרשת דברי הגמרא שללא אכילת פירות גינוסר, אין המליח נעשה עיקר כדי שהפת תיחשב טפלה. ולכאורה היה נראה לפרש מה שנקטו בגמ' שאכל פירות גינוסר, כי האוכל מליח תם אין רגילות לאכול ממנו כמות מרובה כל כך עד שיצטרך פת רק בשביל שלא יזיקנו, וודאי הפת באה גם לתוספת טעם ולסעוד, וזהו שמקשה שבאופן רגיל אין הפת נעשית טפלה, כי אינה באה רק להסרת סבל המליחות אלא גם לטעם ולהנאה. ומתריך שעל ידי ריבוי אכילת הפירות המתוקים מאד, הוצרך למאכל מליח מרובה, ולכן רק אז הפת אינה באה אלא להסרת הזק המליח. וכך נראים דברי הרמב"ם בפירוש המשנה. כן היה נראה לפרש דברי הב"ח והאחרונים הנ"ל.

ולפירוש זה יצא שאפילו לא אכל פירות אלא שאכל הרבה מלוחים עד שנצרך לפת, נעשית הפת טפלה, כל שאין כוונתו לפת מצד עצמה אלא להסרת סבל המליח.

ואולם בשער-הציון משמע קצת שדוקא בשאכל פירות נעשית הפת טפלה. וכן משמע מדיוק דברי רש"י שהביא, שהפת טפלה רק משום שפירות גינוסר חשובים ממנה. אכן בב"ח משמע דלאו דוקא פירות אלא כל מאכל ומשתה, ומשמע שסברתו כפי הנוכח ולא משום חשיבות הפירות דוקא. וכן משמע מהמגן-אברהם, שפת טפלה כאשר היא באה למתק השתיה, ומאי שנא שתיה זו מהמליח. וכן בשעה"צ (ריב, כג) כתב שפת טפלה לצנון חריף. ומאי שנא ממליח – מכל זה נראה שאין הדין אמור דוקא בפירות גינוסר משום חשיבותם.

אמנם יש לקיים דברי השער-הציון מטעם אחר, כמו שכתב השל"ה (הובא במג"א סק"ג וש"א) שטוב למנוע מאכילת פת למיתוק הי"ש כי מי יוכל להבחין היטב אם הוא רק להפיג המריירות או לסעוד הלב. הוא הדין גבי מליח, קשה הדבר להבחין בדיוק.

חילוקי דינים בענין 'עיקר וטפל' – ע' בשאלות ותשובות לסיכום.

'כל שהוא מחמשת המינין, בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש' – להוציא אכילת פת שחייב לברך אחריה שלש ברכות.

בשו"ת יביע אומר (ח"ב יב) כתב דבר חדש: מי שטעה וברך ברכה אחת מעין שלש לאחר אכילת פת – יש ספק אם יצא בכך ידי חובתו אם לאו, כי יש סוברים שבדיעבד יצא, הלכך אין לו לחזור ולברך שספק ברכות להקל.

ויש לדון בדבריו; עיקר הדברים מבוססים על דעת הרא"ה (והשטמ"ק) שהמברך ברכה אחת מעין שלש אחר אכילת פת – יצא. וצריך עיון שהרי לפי כמה שיטות (שהביא שם) הזכרת ברית ותורה מעכבת, ויש אומרים מדאורייתא, ואם כן כששבע הרי זה ספק דאורייתא. ומהרא"ה אין ראייה, כי הולך לשטתו שסובר שברית ותורה אינם לעכובא, כמוכא שם (באות ז'). ומה שכתב שרוב הפוסקים סוברים שיצא בברכה מעין ג' – היינו כשהזכיר כל ענייני ברכת המזון בברכה אחת, אבל לא בברכה מעין ג' שלנו שאין בה ברית ותורה.

וצריך לומר שאעפ"י שכתב שם שהדבר לא יצא מכלל ספק, אם הזכרת ברית ותורה מעכבת מן התורה, אין כוונתו לספק גמור אלא נקט לעיקר שאינו מן התורה. וכן נקטו לעיקר המשנ"ב והחזו"א (כח, ז). [ובבאר הלכה (קפח, א) הביא מכמה ראשונים שאינו אלא מדרבנן שעל כן בספק אם הזכיר ברית ותורה אינו חוזר, ודלא כהח"א. ויש להוסיף שכן מבואר גם מדברי תר"י, במה שכתב (כה סע"א בדפי הרי"ף) שמהתורה נפטר ב'בורא נפשות'].

ומה שכתב שם (אות טז) לחלק מצד הסברא, שאף לפי הסוברים ברית ותורה לעיכובא, דוקא כשברך ברכת המזון והרי שינה מהמטבע, אבל לא כשמברך ברכה מעין ג' שלא שינה בה כלום. לכאורה נראה מסברא שכיון שברית ותורה מעכבים, ודאי שאם ברך ברכה אחת שאין בה כלל הזכרת ברית ותורה – לא יצא שהרי שינה לגמרי מדינו וברך ברכה שאינה ראויה לו כלל.

ומה שהוכיח דין זה מהשו"ע שבספק פת הבאה בכסנין מברך מעין שלש, הרי רואים שיצא בדיעבד אף אם פת גמורה היא – יש לדחות לפי מה שכתבו כמה פוסקים שאין זה ספק כי שלש השיטות שמפרשים מהי פת הבאה בכסנין אינם חולקים אהדדי לדינא (ע' באה"ל קסח, ז). ועכ"פ כעין ספק-ספקא יש כאן – שמא אין כאן מחלוקת, וגם אם נחלקו, שמא זוהי פת הבאה בכסנין אליבא דאמת). מה גם שמנהג בני אדם מוכיח, שאין קובעים עליהם סעודתם. ופלא שלא הזכיר מזה כלל.

[הערת הגר"מ מאזוז שליט"א: 'אבל בב"י (בסי' קסח) מבואר שהטעם הוא דסד"ר לקולא וכן הסכימו כמה אחרונים – ע' בכה"ח שם (אות סג) בשם הדרישה והט"ז והא"ר והמאמ"ר ושכן הוא בארחות חיים ודלא כהב"ח, ע"ש].

תדע שאנו נוקטים כן לעיקר, שהרי לא שמענו לחוש להמנע מלאכול מיני עוגות עם מציות פריכות ולברך עליהם ברכה מעין

שלוש – והלא אם אנו נוקטים בשלש השיטות חולקים אהרדי, נמצא שאכל פת גמורה ממה-נפשך והיה צריך לברך ברכת המזון.

ועוד, אם אדם אוכל מיני מזונות ושותה משקה, אם אנו נוקטים שיש כאן ספק-פת, נראה שבדין הוא שייפטר מלברך על המשקה הגם שברך על אותה פת 'מזונות' ולא 'המוציא', כי המשקה נפטר בפת [אולם הנחה זו צריכה ראייה. וע' כיו"ב במש"כ לעיל (מא): לענין ברך 'העץ' על יין שנראה מסברא שאין פוטר שאר משקים. וי"ל]. והרי כולי עלמא נוהגים לברך גם על המשקה – משמע שנוקטים שזהו פת הבאה בכסנין ודאי.

[ויש להעיר שבשו"ת אור לציון (ח"ב יב, י) נקט שהדבר ספק, כפי המשתמע מהשו"ע. ואכן כתב להחמיר לכתחילה שלא לאכול שלשה סוגי מזונות כאלו ביחד, כי אז נכנס לספק חיוב ברכת המזון. וכן החמיר (בסעיף יא) שלא לאכול או לשתות מינים אחרים עם מיני מזונות, שמהם פת ופוטר את ברכת שאר הדברים, וכדי לצאת מן הספק כתב לברך תחילה על שאר המינים ואח"כ על המזונות].

עוד קשה לפי הנחה זו שעוגות ועוגיות נחשבות כספק פת-הבאה בכסנין-ספק-פת-גמורה, אם כן יצא שהאוכל כחצי זית פת וחצי זית עוגות, יש כאן ספק שמה אכל כזית פת וטעון ברכת המזון, ואם שבע בכך הרי זה ספק דאורייתא. ואילו בתשובה זו עצמה פסק הרב שליט"א שהאוכל כחצי זית פת וחצי זית עוגה וכדו' אין מברך אחר אכילתו כלל. [ומסתבר שלא דיבר כאשר שבע בכך, שהרי מחויב מן התורה, כאמור. ובכל אופן קשה הלא יש כאן שתי ספקות לחייבו ברכת המזון, שמה אכל כזית פת, שמה פת הבאה בכסנין מצטרפת עם הפת. אכן דעת הרב שליט"א שאין לברך ברכות על פי ספק ספקא, ואפילו הם מאה ספקות. ואין הדבר מוסכם באחרונים, כידוע. ובשו"ת אור לציון (ח"ב מו, מז) פסק שמצטרפים לברך ברכה מעין שלש. ובלבד שלא יאכל 18 גרם פת, שאז לדעת הרמב"ם יש כאן כזית פת וכבר נתחייב בברכת המזון].

ובקהלות יעקב (יד) מבואר שפשוט לו הדבר שברכת מעין שלש אינה פוטרת את המחויב בשלש ברכות, עכ"פ מדרבנן.

רב חסדא אמר: על הארץ ועל פירותיה... אלא איפוך' – ואולם באוכל מיני מזונות מארץ ישראל, אין אומר 'על הארץ ועל מחייתה'. וטעם הדבר, כתב בספר אור שמח (ה, יד), לפי שברכת פרי העץ נתקנה על הפרי שלא נשתנה, אבל ברכת המזונות הלא נתקנה כשנשתנו מגידולם, שהרי הכוסס חטה כמות שהיא מברך 'האדמה' ולא 'מזונות'.

יש לפרש דבריו: שלא כפירות שהארץ הוציאתם כמו שהם ושייך לומר 'פירותיה', המזונות אין הארץ מוציאתם כמו שהם אלא הוציאה חטים, ועל כן אין שייך לומר 'מחייתה'. [ולולא דברי האו"ש אפשר לומר בפשוטו, שיש במשמעות 'מחייתה' דבר המחייב את הארץ, ועל כן לא תקנו נוסח זה] (מהגר"ד ויזר שליט"א).

טעם נוסף, מפני שמיני המזונות אינם נאכלים כמות שהם, אין ניכר עליהם שהם מארץ ישראל (עפ"י הגהות האדר"ת על ספר פאת השלח ב).

עוד יש לפרש דברי האור-שמח: הברכה על המזונות עיקרה על ההזנה שבהם ולא על הפרי עצמו, הלכך אין לחלק בנוסח הברכה בין פרי הגדל בארץ לפרי שבחו"ל. ואולם על היין אומרים 'פרי גפנה' הגם שנשתנה, כי ברכתו נתקנה על היין בפרטיות.

ואולם כמה ראשונים כתבו לומר בארץ ישראל 'ועל מחייתה' (עפ"י כפתור ופרח י; פאת השלח ב, יד בשם ר"י ואגודה. וע' תור"י החסיד להלן מט שבא"י חותמים ברכת הארץ בברכת המזון 'על הארץ ועל מזונותיה'). **וכן כתב בספר ברכי יוסף, הובא בכף החיים רח, נח.** וכן מנהג הספרדים (עפ"י הערת הגר"מ מאו"ו שליט"א. והוסיף: 'אלא שהגרע"י שליט"א אומר שבזמננו שרוב החטים מיובאים מחו"ל אין לומר ועל מחייתה אא"כ יודע שחטה זו מא"י).

(ע"ב) 'לבני מערבא דבתר דמסלקי תפילייהו מברכי אקב"ו לשמור חקיו, לאפוקי מאי...'. התוס' סוברים שבני מערבא לא היו מברכים אלא כשחלצו תפלין בתום זמן מצוותם, ולא בשאר המצוות (וכ"ה

בספר הישר שמו. וכן בספר הרוקח (שסו) מובא: 'אין מנהג לברך אחר המצוה אלא אחר התפלין'. ומשום כך תמהו מדוע לא אמרו בפשיטות 'לאפוקי שאר מצוות'.

ואולם המרדכי כתב בשם ראבי"ה שהיו מברכים לאחר גמר כל המצוות בתום חיובן, כגון 'לשמור ציצית' (וכן מובא ברמב"ן וברשב"א נדה נא).

וע' בלשון השואל בשו"ת מהרי"ל (קלו) שנראה שהיו מברכים 'לשמור חוקין' אחר כל מצוה. וכן משמע בספר הרוקח שסו. עוד שמעתי לפרש מרע"כ שליט"א שאמנם היו מברכים רק בסוף היום בשעת חליצת תפלין אשר בהן נאמר 'זשמרת את החוקה', אולם ברכה זו מתייחסת בעצם על כל שאר מצוות התורה, שעיקר עשייתן ביום ולא בלילה, וגם משום שהתפלין הוקשה לכל התורה. ולכן לא אמרו בגמרא לאפוקי שאר מצוות, כי בעצם גם עליהן התייחסה ברכה זו. וע"ע בשלטי הגבורים על הרי"ף, ובבאור דבריו בארצות-החיים (כט). וע"ע חדושי הגר"ר בענגיס ח"א ב. וראה בהרחבה ביוסף דעת נדה נא מהגר"י בן דוד שליט"א.

'לאפוקי ריחני'. טעם הדבר שלא תקנו ברכה אחרונה על הריח כשם שתקנו על האכילה, משום שלא נתקנה ברכה אחרונה אלא כשיש רושם מן ההנאה בגופו כגון המאכל שנשאר במעי, אבל בריח שכלה ועבר אין שייך לברך, והרי זה דומה למי שאכל ונתעכל המזון שבמעיו (עפ"י מהר"ם שיף ועוד).

יש לפרש בכך מדוע בנוסח ברכה אחרונה לא תקנו הבחנה בין פירות העץ לפירות האדמה ולדבר שאין גידולו מן הארץ, כבברכה שלפניה – לפי שאינו מברך על המין המסוים אלא על כך שהוא אכל ושבע והרי אין ניכר כעת רושם המאכל המסוים אלא שביעתו. ורק משום חשיבות שבעת המינים או יין וכדו' ייחדו להם הזכרה בברכה.

טעם נוסף: משום שיש שיעור לברכה אחרונה, ואין שייך שיעור בריח (ע' ערוך השלחן רטו, ב. ותמה שם על הפוסקים שלא הזכירו טעם זה. ואפשר שרצו ליישב גם לפי הסברה האומרת שברכת 'בורא נפשות' אין לה שיעור [וטעם המצודדים כן י"ל שסוברים שהאיסור להנות ללא ברכה אמור גם על ברכה שלאחריה. וע' בט"ז (ריב סק"ז) שהזכיר סברה זו לענין ברכה אחרונה]).

*

והיה מעשה אשר בתקופת הקיץ, לעת השפע בפירות, ברך היהודי (- הוא רבי יעקב יצחק מפשיסחא, הנקרא 'היהודי הקדוש') 'שהחינו' על פרי חדש ואכל ממנו במידה יתרה שאין בכח אנוש לשאתה. הובהל אליו תלמידו החביב, זה שנודע אחר כך בשם הרבי ר' בונים, שבקי ברפואות היה, למצוא לו מזון ולהקל על מכאוביו. ראה ר' בונים את מצבו כי ברע הוא ויתרעם עליו ויאמר: 'אם אין יכולים – אין אוכלים!' ענה היהודי ואמר לו: לא כך, בונים, אדם שהוא נקי מתאות האכילה, עתיד הוא ליתן דין וחשבון על כל פרי שמנע עצמו מלאכול, וכדאית היא מצוה זו למסור את הנפש עליה כעל כל מצוה אחרת! אף זו מצוה של חסד היא, חסד שעושה האדם עם המאכל והמזון... (מתוך חסידים ואנשי מעשה כרך א' איש יהודי היה).

פרק שביעי; דף מה

'מנין לעונה אמן שלא יגביה קולו יותר מן המברך שנאמר גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו'. וכן אין לו להנמיך קולו יותר מן המברך, שהרי נאמר יחדו. אלא לפי ששבחו חכמים את העונה אמן בכל כחו, לכך הוצרך להשמיענו שלא יגביה קולו יותר מן המברך.